

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

THE STATE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Лазарєва М.Д., адвокат,
член асоціації адвокатів України

Стаття присвячена глобальній проблемі сьогодення, а саме реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Автор проводить комплексний аналіз факторів, що здійснюють сьогодні вплив на процес реалізації прав людини. Зазначено, що обраний Україною шлях інтеграції в європейський економічний простір потребує гармонізації українського законодавства з міжнародними правовими вимогами.

У статті вказано, що на сучасному етапі розвитку України і суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває характерного значення, адже у сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є ціннісним орієнтиром, який свідчить про досягнутий рівень демократії держави, рівень розвитку громадянського суспільства.

У статті розглянуто основні проблеми механізму реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні. З'ясовано проблеми функціонування механізму безпосередньої реалізації прав і свобод громадян, їх причини та шляхи усунення. Автор на конкретних прикладах показує, що людина, її права, свободи й інтереси є першорядною цінністю суспільства. Розглянуто систему політичних прав і свобод в Україні як основу демократії та засіб громадського контролю. Зазначається, що ефективність реалізації вказаних прав і свобод залежить від досконалості правової сфери і впливає на розвиток демократизму.

Автор наголошує на необхідності здійснити комплексний перегляд законодавства, зміцнити авторитет держави у суспільстві та удосконалити механізм захисту і забезпечення прав і свобод людини. Права людини виступають як особлива глобальна проблема, вирішення якої залежить від кожної держави, якості конституційної регламентації та конституційного регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: Конституція України, права людини, суспільні відносини, обов'язки людини і громадянина, механізм забезпечення прав.

This article is devoted to the global problem of the present, namely, the realization and protection of the rights and freedoms of a citizen in Ukraine. The article presents a comprehensive analysis of the factors influencing the process of realization of human rights in Ukraine. It is stated that Ukraine's path of integration into the European economic space requires harmonization of Ukrainian legislation with international legal requirements. The article states that at this stage of development of the Ukrainian state and society, the problem of ensuring the rights and freedoms of the individual becomes of particular importance, because in the modern world the degree of human rights and freedoms is a valuable benchmark, which testifies to the level of democracy achieved by the state, the degree of development of society.

The author shows by concrete examples that a person, his rights, freedoms and interests are the main value of society. A conclusion is done, about a necessity to carry out the complex revision of legislation and perfect it. We consider a system of political rights and freedoms in Ukraine, as the foundation of democracy and a means of social control. It is noted that the effectiveness of the implementation of these rights and freedoms depends on the perfection of the legal sphere and influences the development of democracy.

The author emphasizes the need for a comprehensive review of the legislation, to strengthen the authority of the state in society and to improve the mechanism of protection and guarantee of human rights and freedoms. Human rights are a particular global problem, the solution of which depends on each state, the quality of constitutional regulation and the constitutional regulation of social relations.

Key words: the Constitution of Ukraine, social relations, duties of the person, and the citizen, guarantees, mechanism of protection of rights.

Постановка проблеми. Стан і рівень забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття є однією з найбільш актуальних проблем людства та має складні внутрішньодержавні й міжнародні аспекти прояву. Ця проблема тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод людини з боку держави, що знаходить свій вияв як у певних труднощах реалізації деяких із них (передусім це стосується соціально-економічних прав), так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Саме верховенство права як універсальний феномен формування оптимальної збалансованості суспільних, особистісних і державних відносин надає можливість кожній людині реалізувати в повному обсязі власні права і свободи. В цьому контексті світове співтовариство має достатній досвід утілення верховенства права в державах із розвинутими правовими системами та демократичними формами і методами державного устрою і правління. Варто лише поставити за мету пристосувати ці світові і національні правові цінності до реалій нашого суспільного і державного життя, запровадити їх у дію, долучивши до цієї важкої та довготривалої роботи весь механізм державної влади і громадянського суспільства України. Моніторинг забезпечення прав людини в Україні міжнародними організаціями є дієвим способом встановлення стану справ у цій сфері.

Стан наукової розробки. Права і свободи людини і громадянина мають універсальний характер, вони є предметом дослідження вчених багатьох галузей суспільствоз-

навства та юридичних наук, кожна з яких визначає певну сферу життєдіяльності людини.

Дослідженням цієї проблеми в Україні займалися науковці О.В. Батанов, О.В. Зайчук, П.М. Рабінович, В.Я. Тацій, О.Ф. Скакун, О.Г. Кушніренко, В.Ф. Погорілко, О.В. Пушкіна, Ю.С. Шемчушенко. Особливої уваги варті праці сучасних українських науковців, які займаються дослідженням теоретичних засад окремих видів або груп прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також визначенням їх місця і ролі в системі прав людини: М.М. Денісова, С.П. Добрянського, О.В. Домбровської, Т.М. Заворотченко, А.Ю. Олійник, В.С. Олійник, О.В. Плахотнік, С.М. Пономарьова, М.В. Примуш, М.В. Процешина, Ж.М. Пустовіт, Е.С. Регушевського, В.М. Речицького, Г.Б. Романовського, І.Я. Семенюти, В.О. Серьогіна, Т.М. Слінько, Ю.М. Ситника, Ю.М. Фролова та інших.

Мета статті – розкрити та показати стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Людина, її права, свободи й інтереси є першорядною цінністю суспільства. Права людини – історично нестійка категорія, яка еволюціонує разом із суспільством і державою. Як зазначає Ю. Разметаєва, «однією з властивостей прав людини є їхня здатність вважатися універсальною цінністю, тобто вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту» [4, с. 111].

Як загальна суспільна цінність права людини є об'єктом конституційно-правового регулювання законодавства

України, яке, маючи національні особливості, характеризується суттєвими спільними рисами із законодавством держав континентальної Європи. Система захисту основних політичних прав і свобод людини і громадянина є сукупністю гарантій (конституційних, нормативно-правових, соціально-правових, політичних, міжнародних та інших), а також державно-управлінськими механізмами гарантування, суспільною свідомістю і соціальними практиками їх закріплення.

Слід зазначити, що Конституція України закріпила якісно нову систему прав і свобод людини і громадянина, в яку включено відповідні положення міжнародно-правових актів, що безпосередньо стосуються прав і свобод громадянина та містять відповідні зобов'язання держав-учасниць щодо визнання, легалізації, гарантування реалізації, а також охорони і захисту таких прав і свобод з боку держави та її інституцій. Конституція України розширила цілий ряд прав і свобод людини і громадянина. Замість соціально-економічних, політичних і громадянських прав і свобод, які знайшли своє відображення в радянській конституції – Конституції УРСР 1978 року – Конституція України 1996 року закріпила громадянські (особистісні), політичні, соціальні, економічні, культурні, інформаційні, екологічні права і свободи людини і громадянина. Це означає, що Конституція України не обмежилася імплементацією міжнародно-правових актів і норм з питань прав і свобод людини, але й суттєво розширила їх склад та проголосила, зокрема, екологічні та інформаційні права.

Зокрема, до громадянських прав і свобод людини, які визнані основними, пріоритетними, належать такі права і свободи, як право на життя (ст. 27), право на повагу до своєї гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), право на недоторканість житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте й сімейне життя (ст. 32).

В Україні в інституційно-організаційному аспекті провідна роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина належить Президентові України. Відповідно до ст. 102 Конституції України він є гарантом прав і свобод людини і громадянина. Реалізація цих повноважень Президента здійснюється через ініціювання законів, видання указів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Повноваження глави держави у сфері захисту прав і свобод громадян знаходять вираження у праві вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, у праві Президента скасовувати акти Кабміну, рішення голів місцевих державних адміністрацій, деякі інші нормативні акти у разі порушення ними прав і свобод особи в Україні.

Конституційні права людини і громадянина – це певні можливості суб'єкта конституційно-правових відносин, які існують і функціонують відповідно до стану розвитку громадянського суспільства й держави. Конституційні свободи людини і громадянина – це спроможність людини діяти відповідно до власних інтересів та телеологічних настанов. Конституційні обов'язки людини і громадянина – це міра обов'язкової поведінки, якої кожен повинен дотримуватися для забезпечення нормального функціонування інших суб'єктів громадянського суспільства. Права людини є особливою глобальною проблемою, вирішення якої залежить від кожної держави, якості конституційної регламентації та конституційного регулювання суспільних відносин.

Гарантування свободи слова в Україні починається із закріплення в Преамбулі Конституції того, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини. Стаття 3 Конституції України визначає, що права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Свобода слова

виступає необхідною умовою для реалізації наступного конституційного принципу. Відповідно до ст. 15 Конституції України суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної й ідеологічної багатоманітності, що є одним з основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, заснованого на безперечному визнанні демократії, прав і свобод людини і громадянина. Дотримання принципів ідеологічного й політичного плюралізму в суспільстві є важливою гарантією свободи думки і слова. Свобода думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідні людям, так само як і свободи публічних дискусій із проблем, які є значущими і є формою існування демократичного толерантного суспільства. Таке суспільство виходить із того, що жодна думка не може й не повинна втрачати права заявити про себе. Ідеологічна багатоманітність означає вільне здійснення в суспільстві різних політичних і інших поглядів, шкіл, ідей, а також можливість без перешкод пропагувати свої погляди, ідеї за допомогою засобів масової інформації, а також привселюдно захищати свої ідеологічні погляди [5, с. 296].

Особливістю політичних прав і свобод в Україні є те, що їх носіями, суб'єктами виступають лише громадяни України, а не всі особи, які проживають на її території. Хоча в Україні політичні права належать переважно громадянам, але деякі права (наприклад, свобода об'єднуватися в неполітичні організації, право на індивідуальні чи колективні письмові звернення) можуть використовуватися іноземцями та особами без громадянства.

Своєрідне місце в механізмі правового забезпечення права громадян на свободу слова посідають гарантії. В умовах правової держави гарантії прав і свобод людини є сукупністю умов і спеціальних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується їх здійснення, охорона та захист. Головне призначення правових гарантій полягає у створенні необхідних умов для перетворення закріплених у законі прав і свобод із можливостей на реальність. Питання гарантій і свобод людини є одним із найбільш актуальних на сучасному етапі.

Розглядаючи цей аспект конституційного права і свободи України, є всі підстави стверджувати, що права і свободи особи, незважаючи на ґрунтовне їх закріплення та детальну регламентацію в Конституції України, поки що не стали дійсно вищою соціальною цінністю для держави, що зумовлено історією нашої держави, яка протягом тривалого часу була тоталітарною, теперішніми складними політичними та соціальними проблемами. Аналіз практики вирішення спорів Європейським судом з прав людини щодо порушення Україною в статусі її органів норм Конвенції про захист прав людини і свобод свідчить про негативну тенденцію у діяльності всієї системи державних органів у результаті порушення окремими посадовими особами норм українського та міжнародного законодавства.

В Україні, що вже має розвинене і соціально стратифіковане індустріальне суспільство, проблема побудови громадянського суспільства співпадає в часі з процесом розбудови держави. Тому інструментом побудови нового суспільства може бути лише держава, точніше, демократична держава.

Варто зазначити, що проблема реальності прав, свобод і законних інтересів має не лише правовий аспект. Вона пов'язана з економічним і політичним становищем суспільства, станом духовності і консолідованості. На жаль, сьогодні є факти, які засвідчують, що державні бюрократичні структури не завжди зацікавлені у забезпеченні прав людини. Підтвердити такі теоретичні положення можна прикладами із щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні [4]:

1. Право на отримання гарантованих державою виплат і допомог. За період 2018 року до Уповноваженого

надійшло 905 повідомлень про порушення прав ВПО та мешканців тимчасово окупованих територій, з яких понад 60% від загальної кількості стосувалися припинення пенсійних виплат та інших видів грошової допомоги, що свідчить про системну проблему у забезпеченні прав цієї категорії осіб на соціальний захист.

2. Право на захист. Під час моніторингу, який було проведено у 14 місцевих і 3 апеляційних судах Донецької та Луганської областей, спостерігачі звернули увагу на наявність недоліків у якості послуг адвокатів безоплатної правової допомоги. ЄСПЛ неодноразово констатував порушення права на захист у справах, в яких захисник формально був призначений, проте не здійснював ефективного захисту. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 12 червня 2008 року у справі «Яременко проти України» як на підставу порушення п. 3 (с) ст. 6 Конвенції суд зазначив: «... той факт, що кожен із двох інших захисників, які представляли заявника, бачив його лише один раз і тільки під час допиту і до допиту ніхто з них із заявником не бачився, найімовірніше свідчить про символічний характер їхніх послуг».

3. Право людини на невтручання в особисте життя у зв'язку з обробкою персональних даних. Перевірка у 2018 році Центрів надання адміністративних послуг засвідчила, що у суб'єктів звернення при оформленні паспорта громадянина України для виїзду за кордон відбирається згода на обробку їх персональних даних, що не відповідає п.п. 2, 5 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про захист персональних даних», оскільки згода на обробку персональних даних від суб'єктів звернення не вимагається. Єдиним випадком, коли необхідно отримувати згоду на обробку персональних даних (відцифрованих відбитків пальців рук), є оформлення паспорта громадянина України.

4. Право на працю. За даними Державної служби статистики України, заборгованість із виплати заробітної плати працівникам протягом року зросла на 276,7 млн грн (або на 11,7%) і станом на 1 січня 2019 року становила 2,645 млрд грн. У структурі заборгованості з виплати заробітної плати на кінець 2018 року більшу частину

боргу (1455,0 млн грн) мали економічно-активні підприємства (установи та організації), які вчасно не виплатили заробітну плату 90,5 тисячам своїх працівників. Проте Урядом не вжито системних заходів з метою її подолання. Моніторинг Уповноваженого засвідчив, що, незважаючи на прогресуюче зростання заборгованості із заробітної плати, у 2018 році не відбулося жодного засідання Комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат.

5. Право дитини на охорону здоров'я. У цій сфері Уповноваженим було виявлено критичну ситуацію із забезпеченням лікарськими засобами та витратними матеріалами для онкохворих дітей, дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, дітей, хворих на цукровий діабет тощо.

Забезпечення належного захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні є важливим завданням держави і актуальним напрямом розвитку правової системи. Наші очікування від ефективності сучасного права, відчуття захищеності кожним (від якості медичного обслуговування до належних умов праці), гарантований і забезпечений відповідно до рівня цивілізованих держав перелік прав – все це, як і багато інших складників, входить у поняття демократичного права. Від того, наскільки право є «конструктивним», багато в чому залежить якість нашого життя сьогодні і його «якісне удосконалення» завтра [6, с. 19].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку України проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення, адже у сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є ціннісним орієнтиром, який свідчить про досягнутий рівень демократії держави, ступінь розвиненості суспільства. Держава повинна визнавати людину найвищою соціальною цінністю, установлювати, легітимувати, охороняти її права і свободи, забезпечувати їх фактичне здійснення. Сьогодні перед усіма сучасними державами постає проблема формування нового світового порядку, який би забезпечив безпеку всіх народів і підтримувався усім міжнародним співтовариством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України [Текст]: зі змінами та доповненнями: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.] // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Електронна версія: www.ombudsman.gov.ua.
3. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. Монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 538 с.
4. Разметаева Ю. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства / Ю. Разметаева // *Юридический вестник*. 2006. № 1. С. 109–112.
5. Слінько Т.М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні / Т.М. Слінько // *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2013. С. 294–297.*
6. Сіренко В.Ф. Актуальні проблеми забезпечення і охорони прав людини в Україні / В.Ф. Сіренко, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, Т.І. Тарахонич // *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 16–43. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>.